

Tijana SAMARDŽIĆ*

ZADUŽBINE BALŠIĆA NA GORICAMA SKADARSKOG JEZERA

Sažetak: Dinastija Balšića (1360–1421) je snažno uticala na političku istoriju onog vremena i ostavila nasljeđe nezamjenjive duhovne i kulturne vrijednosti.

Najstariji u nizu arhitektonskih djela, sagrađenih za vladavine dinastije Balšića u basenu Skadarskog jezera, je Kula-pirg na malom ostrvu Tophali. U okrutnim istorijskim vremenima, tokom druge polovine XIV i početnih decenija XV vijeka, na ostrvima Starčevo, Beška i Moračnik sagrađeni su mauzoleji gospodara Zete. Balšići za svoje grobne crkve biraju tip malih trikonhosa s osobinama zetskog centralnog hrama i posvećuju ih kultu Bogorodice.

Osvajanje ovih teritorija od strane Otomanske imperije, kao i izolovanost prostora na kojem su nastali, doprinijeli su da rano budu prepušteni propadanju, da bi se duhovni život na njima vratio tek krajem prošlog stoljeća. Kulturno nasljeđe epohe Balšića nesporno predstavlja jedan od suštinskih elemenata kulturnog identiteta Crne Gore.

Ključne riječi: *Balšići, trikonhosi, arhitektura, istraživanja, konzervacija, kulturno nasljeđe, Skadarsko jezero, Starčevo, Beška, Moračnik*

Abstract: The Balsic dynasty (1360–1420) had strong influence on political history of that time and left a legacy of great spiritual and cultural value.

The oldest in a number of architectural works that had been built under the rule of this dynasty in Skadar lake basin is Tower- Pirg in a small isle Tophala. Mausoleums of rulers of Zeta had been built on the islands of Starcevo, Beska and Moracnik in a cruel time of the second half of 14th and early 15th century. Central plan church buildings of small triconchos form dedicated to Mother of God had been a choice for the type of tomb-church buildings for the rulers of Balsic dynasty.

The reasons of early decay of these buildings were their conquest by Ottoman Empire, as well as the isolation of their existence area, so that the spiritual life has returned just at the end of last century. The cultural heritage of Balsic epoch undoubtedly represents one of essential cultural identity elements of Montenegro.

Key words: *Balsic, triconchos, architecture, research, conservation, cultural heritage, Skadar lake, Starcevo, Beska, Moracnik*

* Tijana Samardžić, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Cetinje

Ako išta u svojoj kulturi treba da istaknemo, onda su to, u prvom redu, ovi naši jezerski trikonhosi.

Pavle Mijović

Dinastija Balšića (1360–1421) je osim snažnog uticaja na političku istoriju Zete, ostavila i markantan trag u kulturi onog vremena. Za vrijeme njihove višedecenijske vladavine obnavljaju se stari i podižu novi hramovi, formiraju se gradovi – utvrđenja, a razvijaju se umjetničke i kulturne aktivnosti. Počinje razvoj prepisivačke i iluminatorske djelatnosti.¹

U nemirnim istorijskim vremenima, tokom druge polovine XIV vijeka i početnih decenija XV vijeka, na ostrvima Skadarskog jezera: Starčevu, Beškoj i Moračniku, Balšići podižu svoje grobne crkve. Prilikom izgradnje biraju tip malih trikonhosa s osobinama zetskog centralnog hrama. Osnovnu inspiraciju za gradnju nalaze u zetsko-zahumskoj graditeljskoj školi. Izgradnja mauzoleja Balšića veže se uglavnom za protomajstore sa Primorja i iz Makedonije.

Najstariji u nizu graditeljskih spomenika, sagrađenih u vrijeme vladavine dinastije Balšića na goricama Skadarskog jezera, je Kula-pirg na ostrvu Tophali, naspram Ostrosa. Prvobitno se smatralo da je pirg nastao jednovremeno kada i manastiri na ostrvima sjeverno od njega. Međutim, arheološki materijal pronađen prilikom istraživanja lokaliteta pružio je indiciju da je kula nastala prije XV vijeka.² Sagrađena je sa funkcijom zaštite vodenog puta od Skadra ka obali i ostalim ostrvima na Jezeru.³

Kula je bila kvadratne osnove, sa stranama dugim preko 12 m. Gradivo su veći kvaderi lokalnog lomljenog kamena koji su kvalitetno povezani krečnim malterom i složeni u horizontalne redove. Debljina zidova je oko 2 m. Pomoću masivnog sokla savladana je denivelacija neravnog i nekompaktnog terena. Arhitektonski elemenat koji Kulu-pirg na Tophali izdvaja od onovremenog odbrambenog graditeljstva u Zeti, Srbiji i na Primorju, su pilastri koji izlaze iz mase zida po jedan metar duž cijele visine kule, raspoređeni na svakom uglu i na svakoj strani. Otklon u odnosu na svetogorsko graditeljstvo odbrambenih kula nastalih u XIV vijeku ogleda se u rasporedu pilastara; pa je, umjesto dva pilastra na kraju svake strane zida, na Tophali napravljen jedan masivniji i smješten na uglovima građevine. Na samom početku zidova i pilastera provučen je unakrsni sistem zatega-santrača, od kojih su ostali samo otvori. Prilikom arheoloških istraživanja nije pronađen nijedan fragment sige ili pločastog kamena, što nesumnjivo govori da završnica kule nije bila zasvedena, već da je bio upotrijebljen sistem drvene završnice sa pločama kao pokrivačem. Na prvom spratu sjevernog zida nalazio se otvor za vrata, dok zid ka kopnu nema nikakvih otvora, već je odbrana vratima i strijelnicama bila usmjerena ka vodi. Svoju funkciju pirg je izgubio kao i sakralne građevine na ovom prostoru u doba Turaka,

¹ Novak Adžić, *Balšići*, Dignitas, Cetinje 1995.

² Omer Peročević, *Arheološka istraživanja na Tophali 1986. godine*, Izvještaj – Dokumentacija RZZSK.

³ Pavle Mijović, Milan Kovačević, *Gradovi i utvrđenja u Crnoj Gori*, Beograd: Posebna izdanja/Arheološki institut knj. 13; Muzej Ulcinj, Beograd – Ulcinj, 1975, str. 143.

ali pravilno konstruktivno rješenje kule, sistem snažnih pilastara, kao i fundiranost na stjenovitom rtu usloveli su da je građevina očuvana relativno dobro. Tokom pomenutih arheoloških istraživanja, rekognosciranjem bliže okoline kule došlo se do nalaza, značajnog za razumijevanje geneze zetskih trikonhosa. Na platou tridesetak metara sjeverozapadno od kule otkopani su temelji jedne manje trikonhosne građevine. Konstatovano je da pronađeni ostaci čine temelje jedne male trikonhalne crkve. Na osnovu stilskih analogija, kao i ranih istorijskih izvora koji bi se mogli dovesti u vezu sa ovim arhitektonskim spomenikom, crkva na Tophali bi se mogla datovati u XI vijek, ili najkasnije u prve decenije XII vijeka, što u konkretnom znači da je ona mogla poslužiti kao uzor za balšićke trikonhose.

Republički zavod za zaštitu spomenika kulture izradio je Projekat konzervacije i prezentacije lokaliteta Tophala,⁴ koji se bazirao na iscrpnom Izvještaju sa arheoloških istraživanja. Do realizacije ovog Projekta nije došlo, a ostaci ovog rijetkog i po mnogo čemu autentičnog spomenika arhitekture prepušteni su daljem propadanju.

Od mnogih crkvenih i manastirskih građevina koje pripadaju vremenu Balšića, najstariji je Bogorodičin manastir na ostrvu Starčevo. Manastir se pominje prije 1378. godine, a njegovo osnivanje vezuje se za starca Makarija, isihaste i uglednog duhovnika, koji je kao isposnik živio na ostrvu. Manastir Starčevo je bio centar prepisivačke i iluminatorske djelatnosti u Zeti Balšića. U manastiru je radio čuveni skriptorij, o čemu govore sačuvani rukopisi nastali krajem XIV vijeka i tokom XV (*Prolog iz Berlina i Četvoroevangelje iz Venecije*). O značaju manastira govori i podatak da je po sopstvenoj želji u njegovim temeljima sahranjen vojvoda Božidar Vuković sa ženom 1540. godine, što ukazuje na mogućnost da je tada na njemu još uvijek bilo monaha.

Manastir Starčevo nalazi se na obodu jugozapadne strane ostrva. Manastirski kompleks čine: hram posvećen Uspenju Presvete Bogorodice, zgrade konaka i pomoćni objekti. Sa sjeverozapadne strane je oivičen nepristupačnim masivnim stijenama, koje se strmo spuštaju prema jezeru, a sa zapadne i jugoistočne strane visokim zidom.

Crkva Uspenja Bogorodice svojim skladnim proporcijama svedenim na stereometrijske proporcije pokazuje zrelost u arhitektonskom pogledu. U osnovi, hram je jednobrodno zdanje, koje pored glavne apside na istoku, na podužnim zidovima, ima još po jednu apsidu. Okrugla kupola počiva na kružnom postolju. Na kupoli se nalaze četiri prozora. Ispod krovnog pokrivača teče kordonski vijenac istog oblika, kao i onaj pod postoljem kubeta. U krovnim masama, naznačen je poprečni lažni brod kojeg nema u unutrašnjosti. Prozori na bočnim zidovima i kubetu i otvor glavnih vrata završeni su kamenim gredama. Prozori apsida su sa polukružnim lukom. Jedini gotski element je neznatno prelomljeno tjeme podužnog broda crkve. Kako je objekat u osnovi jako sažet, proskomidija i đakonikon nijesu izvedeni, ali zbog toga

⁴ *Tophala-arhitektonsko građevinski projekat*, Dokumentacija Odjeljenja za zaštitu spomenika graditeljstva RZZSK, 1989.

u zidovima postoji niz niša, koje su služile za odlaganje obrednih predmeta. U oltaru je izvedena kamena episkopska stolica. Pod u crkvi je od tesanih kamenih ploča.

Crkva je građena od pravilno tesanih blokova kamena. Radi pojačavanja akustičnosti, u kupoli i apsidama ugrađeni su zvučni rezonatori.

Pretpostavlja se da je neposredno poslije crkve kao druga hronološka faza sazidan narteks pravougaone osnove, s podužnim poluobličastim svodom i dvije bočne prostorije-paraklisi. Crkva je bila živopisana, o čemu svjedoče fragmenti fresko maltera u pandantifima ispod kupole. Utvrđeno je da je i spoljna fasada, inače lišena dekorativne plastike, bila ukrašena freskama, prije doziđivanja priprate. Na to ukazuju mjestimični tragovi fresko-maltera. Trijem se prepoznaje samo u tragovima.

Prvi značajniji poduhvat u smislu zaštite Bogorodičine crkve izveo je RZZSK u periodu avgust-novembar 1963. godine. Tom prilikom nije se pristupilo naučnoistraživačkim radovima, što se može smatrati nedostatkom. Do bogatih arheoloških i drugih nalaza došlo se prilikom kampanje u septembru 1984. godine.⁵ Najprije se pristupilo čišćenju unutrašnjosti crkve, uklanjanju naslaga smeća i raščišćavanju cijelog kompleksa od višegodišnje divlje vegetacije. Izvršeno je sistematsko otkopavanje i istraživanje prostora ispred crkve, zatim južne i istočne fasade konaka, nakon čega su uslijedila otkopavanja prostorije dozidane uz sjevernu stranu crkve, otkrivanje pristupnog puta od glavne kapije do platoa crkve i sondiranje u priprati, u južnoj kapeli crkve i duž temelja apside crkve. Otkrivanje novih arhitektonskih partija: zidova, pločnika, stepeništa i dovratnika, uz brojne fragmente kamene plastike, fragmente živopisa i obrađenih detalja crkve, pružilo je značajne podatke za dopunu i kompletiranje stilsko-hronološke studije kompleksa. Naročito je interesantno otkriće zida u neposrednoj blizini groba Božidara Vukovića u produžetku temelja južnog zida paraklisa, što eksplicitno ukazuje na postojanje starijeg objekta. Tom prilikom urađeno je čišćenje prostora oko crkve, geodetsko i arhitektonsko snimanje, dio istraživačkih radova, uključujući i onaj dio koji se odnosi na grob Božidara Vukovića. Takođe je restaurirana nadgrobna ploča. Tokom konzervatorskih i restauratorskih radova 1985–1986. godine, sa jugozapadne strane obnovljen je veliki konak. Nekoliko godina kasnije izvršena je rekonstrukcija dijela konaka Bogorodičine crkve manastira Starčeva Gorica.⁶

Poslije izvedenih pripremnih konzervatorskih radova pristupilo se zidanju zidova sa izradom luka na zidu između sjevernog i južnog konaka od kamena deponovanog blizu objekta. Ugrađeni su okoprozornici i okovratnici od postojećih komada kamena. Nedostajući djelovi su urađeni od istog kamena i istim načinom obrade. Izvršeno je popločavanje podova demontiranim kamenim pločama sa dodatkom nedostajućih. Pored ovih urađeni su i sljedeći radovi: malterisanje unutrašnjih zidova, zidanje zida u kamenu u ekonomskom dijelu konaka, dersovanje fasadnih zidova

⁵ Radovima su rukovodili Vasilije Knežević, arhitekta, Rajka Vujošević, istoričar umjetnosti, i Vera Drecun, arheolog. Dokumentacija RZZSK.

⁶ Glavni projekat sanacije konaka manastira Starčeve Gorice, Dokumentacija Odjeljenja za zaštitu spomenika graditeljstva RZZSK, Sig. 1681–1682, 1992.

konaka nakon čišćenja svih spojnica i pokrivanje letvisanog krova konaka ćerami-dom. Umjesto natkrivenog trijema na ostacima zida predviđena je drvena pergola.

Ostrvo Beška nalazi se preko puta sela Murići. Naziva se još Gorica i Brezovica.

Manastir Beška, sa crkvama Sv. Đorđa i Sv. Bogorodice, nalazi se na središnjem, zaravnjenom dijelu istoimenog ostrva u Skadarskom jezeru. U XV vijeku, kada je u njemu živjela ktitorica Jelena, manastir je bio glavni prepisivački centar. Ovdje su nastali čuveni rukopisi *Šestodnev* i *Gorički zbornik*.

Ktitor starije crkve Sv. Đorđa je najvjerojatnije bio Đurđe II Stracimirović-Balšić. U prilog ovoj hipotezi doprinosi ne samo posveta crkve svetitelju imenja-ku ovog zetskog vladara već i činjenica da je njegova žena, Jelena – kćer kneza Lazara, nakon što je umro njen drugi muž, Sandalj Hranić, sazdala svoju grobnu crkvu u neposrednoj blizini hrama Sv. Đorđa. U svom testamentu iz 1442. godine, Jelena Balšić pominje obimne opravke koje je izvela na crkvi Sv. Đorđa, što ukazuje da je hram u to vrijeme već bio star. Bogorodičina crkva je sagrađena 1439/1440. godine. Podatke o crkvi saznajemo iz uklesanog natpisa na nadvratniku, gdje piše: „Сазда се храм пресветије Богородице с трудом и откупом благочестивој госпођи Јеле, дштери светопопочившаго кнеза Лазара и подружие господина Гјурга Страцимировића, в лето 6948”.

Crkva Sv. Đorđa ima osnovu trikonhosa, sa malim naosom i kupolom. Četiri neobično isturena pilastra, između kojih su razapeti lukovi, predstavljaju nosače kupole. Na sjevernoj i južnoj strani kupola se oslanja na polukalote bočnih apsida. Kupola ima kružni tambur i počiva na slabo izraženom kvadratnom postolju. Otvori, vrata i prozori, na hramu su pravougaoni, ili rjeđe blago lučno završeni. Iznad portala je polukružna lineta završena šiljastim vijencem. U unutrašnjosti je djelimično očuvan originalni kameni pod. Prostori predviđeni za proskomidiju i đakonikon su minijaturnih dimenzija. Uz južni zid naosa očuvana je ploča na jednom grobu, moguće ktitora Đurđa II. U trikonhosu s desne strane od ulaza je djelimično sačuvana masivna monolitna ploča koja je najvjerojatnije pokrivala ktitorski grob Balše II.

Hram je spolja izveden pritesanim kamenom složenim u nepravilne redove. Svodovi, luci, trompe i rebra su formirani od rustično obrađenih sitnih blokova sige. Zapadna fasada je pažljivije zidana i završava se visokim, masivnim trodjelnim zvonikom na preslicu sa tri otvora. Uz zapadnu fasadu nalazio se prislonjeni popločani drveni trijem. U crkvi Sv. Đorđa nijesu očuvani tragovi fresko-maltera. Istovremeno sa crkvom građena je i prostrana priprata, zasvedena gotičkim rebrastim svodom, čija se rebra naslanjaju na konzole u uglovima prostorije.

Bogorodičin hram ili crkva „gospoge Jele” je drugačije arhitektonske koncepcije. Podignuta je na temeljima srednjeg broda jedne starije trobrodne bazilike. Riječ je o maloj crkvi jednobrodne osnove sa polukružnom apsidom i jednodjelnim zvonikom na preslicu. Skladna unutrašnjost crkve je uz pomoć para pilastera podijeljena na dva jednaka traveja. Ojačavajući luk koji se uzdiže sa pilastera, poduhvata podužni, ovoidni svod. Uz apsidu je sa strana po jedna niša za đakonikon i proskomidiju. Tragovi fresko-maltera evidentni su na većoj površini u apsidi. U jugozapadnom uglu naosa crkvice sahranjena je ktitorica Jelena, udovica Đurđa II, a potom i Sandalja Hranića, koja je kao monahinja posljednje godine života provela u svojoj zadužbi-

ni. Zapadna fasada je izuzetno naglašena fino ukomponovanom dekoracijom i predstavlja jednu od najljepših fasada napravljenih u vrijeme Crnojevića. Na čelu fasade je zvonik na preslicu s jednim polukružnim otvorom za zvono, koji se postepeno sužava prema vrhu. Izidan je od glačanog kamena. Iznad nadvratne grede na kojoj je precizno isklesani ktitorski natpis su tri polukružne, profilisane niše u kojima je bila kompozicija Deizisa, što je uvijek tijesno povezano sa nadgrobnom prirodom mauzoleja. Sa strana centralne niše, u dva mala medaljona, isklesani su Hristovi monogrami. Pored natpisa nalaze se ukrasi u vidu zvijezde. Ispod zvonika je ugrađena rozeta sa motivom upisanog krsta. Bogorodičin hram je bio živopisan.

Gradivo čine dobro isklesani tesanici, srednje i krupne veličine složeni u približno pravilne horizontalne redove. Po elementima gotičkog stila, načinu gradnje i natpisu iznad ulaza, može se pretpostaviti da su crkvu gradili primorski majstori.

Sredinom XV vijeka, sa zapadne strane hrama dozidana je četvrtasta priprata, a sa sjeverne i južne uske i dugačke kapele s polukružnim apsidadama. Južni paraklis je bio otvoren, jer umjesto zida, sa južne strane, ima četiri stupca. Moguće je da su ove prostorije bile pokrivene jednoslivnim krovom i služile za sahranjivanje. Ispred hrama nalazio se drveni popločani trijem.

Bogorodičinu crkvu je početkom XX vijeka obnovio kralj Nikola za zdravlje svoje supruge Milene.

Polovinom sedamdesetih godina prošlog vijeka RZZSK je izveo sanaciono-restauratorske radove na manastirskom kompleksu Beška, koji su sačuvali manastirski kompleks od daljeg propadanja, ali nijesu poštovali autentičnost prvobitnog načina zidanja i upotrijebljenog materijala. Sistematskim arheološkim istraživanjima, obavljenim 1986/87. godine na Beškoj, u potpunosti je definisan manastirski kompleks. Analizirani su i otkriveni ostaci sistema zgrada konaka, ustanovljen je ogradni zid porte i identifikovano mjesto glavne kapije. Raščišćavanjem prilaznog prostora otkrivena je staza koja je vodila od pristana do manastirske kapije. Utvrđena je prvobitna cjelina i donekle ustanovljena hronologija crkvenih građevina. Na sjeverozapadnoj strani su otkriveni ostaci veće stambene zgrade. Na osnovu nalaza istraživačkih radova sačinjen je projekat sanacije čitavog kompleksa, kojim je uglavnom bila predviđena resancija manastirskog kompleksa.⁷

Ostrvo Moračnik je posljednje u nizu ostrva na Skadarskom jezeru prema Albaniji, sa zadužbinom Balšića.

Sudeći po jednoj povelji darovnici iz 1417. godine, pretpostavlja se da je ktitor manastira Moračnika bio Balša III Đurđević. Okvirno se uzima da je manastirski kompleks na Moračniku nastao između 1404. i 1417.

Manastirski kompleks se sastoji od zgrada konaka, trpezarije i kule. Manastir je ograđen kamenim zidom. Na zapadnom dijelu zida nalazi se monumentalna kapija koja vodi do Jezera i prvobitnog pristana. Crkva je posvećena Presvetoj Bogorodici Trojeručici i nastavlja tradiciju kulta Bogorodice, koji su nje govali Balšići.

⁷ Manastirski kompleks Beška, Glavni projekat sanacije, Dokumentacija Odjeljenja za zaštitu spomenika graditeljstva RZZSK, Sig. 1704, 1991.

Bogorodičina crkva se nalazi na isturenom rtu na jugoistočnoj strani nisko, skoro na samoj obali Jezera. U njoj su sublimirana sva neimarska iskustva epohe Balšića.

Hram je malih dimenzija, osnova u vidu sažetog trolista, sa skoro jednakim oltarskim i zapadnim travejem, čime je naglašena simetričnost zdanja. Osobnosti hrama su mala visina sve tri konhe i pojava kalkana na bočnim zidovima. Kube sa okruglim tamburom nose luci, oslonjeni na pilastre. Postolje kupole je takođe okruglo, odvojeno od tambura kamenim vijencem. U oltarskom dijelu su niše za đakonikon i proskomidiju. Moračnik je bio živopisan, ali su sačuvani malo vrijedni ostaci. Originalni pod je od dobro obrađenih kamenih ploča. Vijenci sastavljeni od zakošenih ploča na Moračniku se javljaju spolja ispod svih krovova, a iznutra na podužnim zidovima. Svi prozori, po jedan na svakoj apsidi i četiri na tamburu – pravougaoni su i opervaženi kamenim gredama. Zapadni portal ima, iznad pravougaonog otvora, polukružnu linetu.

Gradivo je ne naročito brižljivi pritesani kamen, složen u nepravilne horizontalne redove.

Ubrzo poslije gradnje crkve, podignuta je pravougaona priprata, nešto šira od hrama i uz zapadni travej uz južnu stranu priprate, mala kapela s polukružnom malom apsidom i pored nje dvije niše, za proskomidiju i đakonikon. Kapela je posvećena Svetom Jovanu Damaskinu. Sa zapadne strane nalazila se unutrašnja priprata, a ispred nje drveni popločani trijem.

Uz jugoistočni dio hrama prislonjena je, jednim svojim uglom, velika prostorija u obliku nepravilnog četvorougona, koja moguće da je imala sprat i bila konak za smještaj kaluđera. Uz jugozapadni ugao konaka nazidana je visoka četvrtasta kula-utvrđenje, koja je imala i odbrambenu i stambenu funkciju.

Kula na Moračniku je rijedak primjer sačuvanog objekta ove vrste u manastirskom kompleksu. Na prvom spratu ima jedan uski otvor, dok na drugom ima ostatke većih prozora. Na drugom spratu bila je nekada prostorija, zasvedena jakim krstastim svodom, najvjerovatnije kapela. Uz zapadnu stranu kule, a šira i veća po površini od nje, nalazi se još jedna nepravilna izdužena prostorija, moguće, s obzirom na položaj, manastirska trpezarija.

Na najvišoj južnoj tački ostrva nalaze se ostaci jedne male jednobrodne crkve posvećene Preobraženju Gospodnjem.

Prvi izvedeni konzervatorsko-restauratorski radovi na Moračniku izvršeni su 1965. godine, čemu su prethodila arheološka istraživanja.⁸ Dvije decenije kasnije uslijedila su nova arheološka istraživanja u cilju potpunog definisanja projektnih rješenja za njegovu sanaciju.⁹

Arhitektura epohe Balšića je u stručnoj literaturi dobro obrađena, ali još uvijek nijesu dati odgovori na sva pitanja u vezi sa istorijatom gradnje. Mauzoleje Balšića

⁸ Vojislav Korać, *Predlog zaštitnih radova na kompleksu Bogorodičine crkve na ostrvu Moračniku*, Dokumentacija RZZSK, 1964.

⁹ Čedomir Marković, *Manastir Moračnik – neka nova saznanja*, u: Glasnik NMCG, Nova serija, knj. I, Cetinje, 2004, str. 9–18.

prvi je istraživao P. A. Rovinski¹⁰. U periodu između dva svjetska rata značajni podaci za nauku su nastali prilikom rijetkih obilazaka i putopisnih zabilježaka, crteža i fotografija istraživača (Đ. Bošković¹¹, A. Deroko, G. Mije). Iscrpne podatke o mauzolejima Balšića dali su V. Đurić¹², kao i T. Pejović¹³, dok je genezu ovog arhitektonskog tipa naučno obradio P. Mijović.¹⁴ Ovim svojevrsnim fenomenom naše kulturne istorije bavili su se i mnogi drugi istraživači kroz stručne i naučne radove.

U sklopu crnogorskog kulturnog nasljeđa zadužbine Balšića čine jedinstvenu arhitektonsku, kulturno-istorijsku i ambijentalnu cjelinu. Oblikovnom jednostavnošću i gradivnim materijalom srasle su sa goricama na kojima su sagrađene, te na taj način čine sastavni dio Skadarskog jezera. U mauzolejima Balšića u potpunosti je pomirena estetika, arhitektura i potreba.

Međutim, posljednjih dvadeset godina, od povratka duhovnog života na ostrva Skadarskog jezera, pored prirodnih faktora oštećenja, dragulji naše medijavalne arhitekture ugroženi su izvođenjem radova bez saglasnosti stručnih ustanova, čime se drastično degradiraju njihove spomeničke vrijednosti.

S obzirom na to da cjelokupni pravni sistem Crne Gore obavezuje državu na prevashodnu odgovornost kada je u pitanju stanje kulturne baštine, neophodno je da se preko nadležnih organa i institucija što prije preduzmu sve neophodne mjere kao i radovi u cilju resanacije ovih kulturnih dobara, čime bi ovi izuzetno vrijedni svjedoci naše prošlosti imali i svoju budućnost.

LITERATURA

- [1] Adžić Novak, *Balšići*, Dignitas, Cetinje 1995.
- [2] Bošković Đurđe, *Izveštaj i kratke beleške sa putovanja*, u: Starinar VI, Srpsko arheološko društvo, Beograd, 1931.
- [3] Đurić Vojislav, *Balšići – Arhitektura*, u: Istorija Crne Gore, II, knj. 2, Titograd: Redakcija za kulturu, Titograd – Beograd, 1970.
- [4] Marković Čedomir, *Manastir Moračnik –neka nova saznanja*, u: Glasnik NMCG, Nova serija, knj. I, Cetinje, 2004.
- [5] Mijović Pavle, *O istraživanju spomenika kulture u basenu Skadarskog jezera*, u: Naučni skupovi/ CANU, knj. 9, Titograd: CANU, Beograd: Prosveta, 1983.

¹⁰ Pavel Apolonović Rovinski, *Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti*, IV, Obod, Cetinje, 2004, str. 443–448.

¹¹ Đurđe Bošković, *Izveštaj i kratke beleške sa putovanja*, u: Starinar VI, Srpsko arheološko društvo, Beograd, 1931, str. 159–164.

¹² Vojislav Đurić, *Balšići – Arhitektura*, u: *Istorija Crne Gore*, II, knj. 2, Titograd: Redakcija za kulturu, Titograd – Beograd, 1970, str. 413–430.

¹³ Tatjana Pejović, *Manastiri na tlu Crne Gore*, Novi Sad: Presmedij, Cetinje: RZZSK, Beograd 1995, str. 107–124.

¹⁴ Pavle Mijović, *Umjetničko blago Crne Gore*, Jugoslovenska revija: *Beograd –Pobjeda: Titograd, 1980, str. 153; Isti*, „O istraživanju spomenika kulture u basenu Skadarskog jezera”, u: Naučni skupovi/ CANU, knj. 9, Titograd: CANU, Beograd: Prosveta, 1983; *Tipologija crkvenih spomenika Crne Gore*, Obod, Posebna izdanja/ CANU, knj. 30, Podgorica 1996.

-
- [6] Mijović Pavle, *Tipologija crkvenih spomenika Crne Gore*, Obod, Posebna izdanja/CANU, knj. 30, Podgorica 1996.
- [7] Mijović Pavle, *Umjetničko blago Crne Gore*, Jugoslovenska revija: Beograd – Pobjeda: Titograd, 1980.
- [8] Mijović Pavle; Kovačević Milan, *Gradovi i utvrđenja u Crnoj Gori*, Beograd: Posebna izdanja/Arheološki institut knj. 13; Muzej Ulcinj, Beograd – Ulcinj, 1975.
- [9] Pejović Tatjana, *Manastiri na tlu Crne Gore*, Novi Sad: Presmedij, Cetinje: RZZSK, Beograd 1995.
- [10] Rovinski Pavel Apolonović, *Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti*, IV, Obod, Cetinje, 2004.

